

Chachaj, Marian

Czy w XVIII wieku drukowano w Zamościu tezy rozpraw doktorskich z prawa rzymskiego?

Czasy Nowożytne 24, 149-162

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MARIAN CHACHAJ

LUBLIN

CZY W XVIII WIEKU DRUKOWANO W ZAMOŚCIU TEZY
ROZPRAW DOKTORSKICH Z PRAWA RZYMSKIEGO?

Odpowiedź na pytanie postawione w tytule artykułu wymaga rozważenia kilku zagadnień. Po pierwsze, trzeba omówić tezy dysput wydawane w Zamościu i dyskutowane w miejscowej Akademii. Po drugie, należy odtworzyć procedurę obowiązującą w tejże Akademii przy nadawaniu stopni naukowych, ze szczególnym uwzględnieniem prawa. W końcu należy zbadać prawnicze tezy i ustalić ich charakter.

Najstarsze, znane dzisiaj, drukowane tezy, stanowiące podstawę publicznej dysputy odbytej w Akademii Zamojskiej, ukazały się w 1603 r. W XVII w. zostały ogłoszone drukiem co najmniej 34 tezy dysput. Wyjątkowy wzrost liczby takich publikacji nastąpił po wydaniu 3 października 1746 r. przez Jerzego Laskarysa, infułata ołyckiego i biskupa zenopolitańskiego, dekretu reformacyjnego, będącego rezultatem przeprowadzonej przez niego wizytacji Akademii Zamojskiej. Zmusił on do dodatkowego wysiłku profesorów zamojskich, nakładając na nich obowiązek prowadzenia publicznych dysput. Każdy zamojski profesor raz w roku „*in sua scientia publicas exponat theses*”. Natomiast nowi profesorowie wydziału teologicznego i prawnego w ciągu 12 pierwszych tygodni nauczania powinni „*actum publicum defendere*”¹.

W XVIII w., przed ogłoszeniem dekretu przez Laskarysa, wydano w Zamościu zaledwie siedem tez dysput, w latach zaś 1747–1784 – co najmniej 91 popisów egzaminacyjnych i tez dysput. Jak już zaznaczyłem, można te liczby potraktować przede wszystkim jako świadectwo skuteczności zaleceń Laskarysa, trzeba jednak pamiętać, że po pierwszym rozbiórze Zamość znalazł się w granicach Austrii, co z pewnością także wywarło wpływ na wzmożenie aktywności naukowej profesorów zamojskich w latach siedemdziesiątych i na początku lat osiemdziesiątych

¹ J. K. Kochanowski, *Dzieje Akademii Zamojskiej (1594–1784)*, Kraków 1899–1900, s. 263.

XVIII w. Warto dodać, że spośród 34 tez wydrukowanych w XVII w. zachowały się do dziś egzemplarze 23, a z 98 popisów egzaminacyjnych i tez dysput opublikowanych w XVIII w. dotrwały do naszych czasów egzemplarze zaledwie 44 tytułów².

Prowadzone w Akademii Zamojskiej dysputy dobrze utkwily w pamięci jej ucznia, znanego z czasem poety, tłumacza i krytyka literackiego Kajetana Koźmiana, który przebywał w Zamościu w latach 1781–1784. W pamiętnikach zanotował on, że w budynku Akademii na środku ogromnych sal, zwanych sztubami, znajdowały się „dwie naprzeciw siebie katedry, przeznaczone do teologicznych i filozoficznych dysput”³.

Formę klasycznych tez miały zamojskie druki z logiki, filozofii, prawa i teologii, kształt popisów uczniowskich natomiast przybierały pisane przez profesorów zagadnienia dotyczące matematyki, geografii i języka francuskiego. W obliczeniach nie zostały uwzględnione mowy z retoryki, mające charakter ćwiczeń, ponieważ w rzeczywistości były to typowe panegiriki, bardziej związane z literaturą piękną niż z nauką.

Pierwszy rodzaj stanowiły tezy będące podstawą odbywanych przez studentów publicznych dysput. Nawet pobieżne przejrzanie wykazu druków zamojskich zawierających tezy dysput studenckich opublikowanych po reformie Laskarysa upoważnia do stwierdzenia, że większość spośród nich należy traktować jako podsumowanie rocznych wysiłków wykładowcy, a zarazem jako rodzaj egzaminu studentów. Dokładniejsze badania przeprowadziłem na drukach pochodzących z lat 1771–1780. Większość dysput toczonych w tym czasie w Akademii Zamojskiej z udziałem studentów filozofii, teologii oraz prawa krajowego i kanonicznego odbywała się w lipcu (15 razy), a dużo rzadziej w czerwcu (6), następnie w sierpniu (3), najmniej zaś w maju (1)⁴.

Odbywanie dysput w określonych miesiącach (od maja do sierpnia) dowodzi, że wiązały się one z zakończeniem przez poszczególnych profesorów wykładów w Akademii. W związku z tym warto przypomnieć, że rok akademicki formalnie

² Podane w tekście obliczenia zostały oparte na opracowanym przeze mnie wykazie popisów egzaminacyjnych i tez dyskutowanych w Akademii Zamojskiej w XVII i XVIII w. Do jego sporządzenia zostały wykorzystane m.in.: K. i S. Estreicherowie, *Bibliografia polska*, t. 12–34, z. 1, Kraków 1891–1951; *ibidem*, t. 34, z. 2, do druku z rękopisu S. Estreichera przygotowała Z. Otczykova, Kraków 2000, s. 261–263, 266–302; Biblioteka Narodowa, Centralny Katalog Starych Druków; S. Myk, *Drukarnia Akademii Zamojskiej i jej dorobek edytorski*, cz. 3: (*Bibliografia*), Lublin 1997 (maszynopis rozprawy doktorskiej przechowywany w Archiwum UMCS w Lublinie).

³ K. Koźmian, *Pamiętniki*, t. 1, wyd. M. Kaczmarek, K. Pecold, wstęp oraz komentarz J. Willelaume, Wrocław 1972, s. 89.

⁴ Oczywiście, mogłem brać pod uwagę jedynie te druki, w których podano dokładne daty publicznej dysputy nad ich treścią. W tych obliczeniach pominąłem tezy dysput z prawa rzymskiego, ale uwzględniłem z prawa kanonicznego, nawet wtedy, gdy były one opublikowane razem z tezami z prawa rzymskiego.

kończył się w Zamościu pod koniec kwietnia, a nowy zaczynał na początku maja (zwykle 6 maja); wybór nowego rektora odbywał się w maju, najczęściej 10 maja⁵. Koniec roku akademickiego nie oznaczał rozpoczęcia wakacji, gdyż wkrótce rozpoczynały się nowe wykłady. Zgodnie z postanowieniem Laskarysa z 1746 r. letnia przerwa w zajęciach na wydziale teologicznym, medycznym, prawnym i dla studentów matematyki trwała od 29 czerwca do 8 września. W 1774 r. w całej Akademii Zamojskiej ustalono czas wakacji letnich od 13 lipca do 21 września, w 1780 r. natomiast, zgodnie z postanowieniem cesarza Józefa II, wprowadzony został nowy czas wakacji letnich: od 22 lipca do 8 września⁶.

Drugi rodzaj tez dysput stanowiły tzw. tezy *pro loco*. Miały one w Polsce stosunkowo długą tradycję. Już w XV w. na Uniwersytecie Krakowskim odbywały się dysputy *pro loco*. Były one rodzajem egzaminu, sprawdzianu umiejętności absolwentów, którzy uzyskali stopnie naukowe na innej uczelni. Wynik takiej dysputy decydował o uznaniu stopnia naukowego zdobytego poza Krakowem. W rezultacie poddany takiemu egzaminowi otrzymywał miejsce (*locus*) między bakałarzami lub doktorami Uniwersytetu Krakowskiego, mógł także zostać jego profesorem. W ostatnim wypadku mówiono o inkorporacji do danego wydziału⁷.

Wspomniany egzamin odbywał się przed bakałarzami i magistrami Uniwersytetu Krakowskiego i nazywany był *responsio pro loco* albo dysputacją *pro loco*⁸. Z czasem istotną rolę w tym swoiście rozumianym akcie nostryfikacji dyplomu zaczęły odgrywać specjalnie w tym celu drukowane tezy. Warto w końcu dodać, że w czasach saskich częstym zjawiskiem było odbywanie dysput *pro loco* przez magistrów sztuk wyzwolonych, którzy chcieli rozpocząć karierę na tzw. wyższych wydziałach (medycznym, prawniczym i teologicznym). Poddawali oni publicznej dyspacie przygotowane tezy, a dopiero później na podstawie odpowiednich kwestii zdobywali kolejno licencjat i doktorat⁹.

Wracając do Zamościa natomiast, trzeba stwierdzić, że zachowały się informacje o 12 drukowanych tezach dysput *pro loco* wydanych w latach 1724–1779 przez 10 profesorów tamtejszej akademii. Tezy te były dyskutowane w Akademii Zamojskiej z kilku powodów. Jednym z nich była potrzeba nostryfikacji uzyskanej poza Zamościem (np. w Krakowie) stopnia naukowego i uzyskanie inkorporacji do określonego wydziału. Tez *pro loco* bronili też profesorowie nieposiadający stopnia naukowego z tej dziedziny wiedzy, o której dyskutowali (np. z teologii lub

⁵ J. K. Kochanowski, *Dzieje Akademii*, s. 170.

⁶ *Ibidem*, s. 323–324, przypis 3.

⁷ K. Morawski, *Historia Uniwersytetu Jagiellońskiego. Średnie wieki i Odrodzenie*, t. 2, Kraków 1900, s. 395–397.

⁸ *Conclusiones Universitatis Cracoviensis ab anno 1441 ad annum 1589*, wyd. H. Barycz, Kraków 1933, s. 163; zob. także: H. Barycz, *Historia Uniwersytetu Jagiellońskiego w epoce humanizmu*, Kraków 1935, s. 141 i 602.

⁹ Szerzej o tym problemie będzie jeszcze mowa w tym artykule.

prawa). W rezultacie takiej dysputy uzyskiwali prawo do prowadzenia wykładów z dziedziny, z której nie posiadali stopnia naukowego.

Przykładowo, w 1734 r. ogłosił w Zamościu drukiem kwestię z logiki (*De objecto*) w celu przyjęcia go do grona prowadzących publiczne wykłady w Akademii Zamojskiej („*pro loco inter [...] publicarum lectionum professores obtinendo*”) powołany na wykładowcę w Akademii Zamojskiej w 1730 r. Józef Słowakowicz, magister sztuk wyzwolonych i doktor filozofii Akademii Krakowskiej (1727)¹⁰. W 1747 r. natomiast wydał tezy *pro loco* z prawa kanonicznego Aleksander Jan Trembiński, doktor obojga praw promocji zamojskiej i profesor „*circa respon- sionem pro loco inter [...] superiorum facultatem doctores et professores*”¹¹. Wymienione dysputy *pro loco* miały różne cele. Słowakowicz chciał w ten sposób nostryfikować stopień otrzymany w Krakowie, Trembiński natomiast podporządkowywał się dekretowi Laskarysa i bronił publicznie *actum publicum*, który mieli odbywać profesorowie na „wyższych” wydziałach (prawa i teologii) w ciągu sześciu tygodni od czasu objęcia katedry. Na koniec inny przykład dysputy *pro loco*. W listopadzie 1774 r. Andrzej Gabriel Kostkiewicz, doktor filozofii i profesor (!) obojga praw, wydał *Quaestio de testamentis ordinandis*, aby po jej publicznym przedyskutowaniu otrzymać stanowisko profesora obojga praw („*pro loco inter clarissimos juris utriusque professores obtinendo*”)¹². Przez siedem lat Kostkiewicz był wykładowcą, nie mając doktoratu z dziedziny prawa, doktorat bowiem obojga praw uzyskał w Akademii Zamojskiej dopiero w 1781 r.¹³ W tym wypadku Kostkiewicz, odbywając dysputę *pro loco*, chciał udowodnić, że mimo nieposiadania doktoratu prawa ma odpowiednią wiedzę do prowadzenia wykładów z tej dziedziny.

Na koniec informacji o tezach *pro loco* należy dodać, że w dotychczasowych opracowaniach bywały one mylone z rozprawami doktorskimi. Stało się tak w wypadku wydanej przez Walentego Macieja Teppera w 1779 r. dysertacji omawiającej rzymskie prawo spadkowe¹⁴. Trudno bowiem przyjąć, że publikacja ta stanowiła

¹⁰ K. Estreicher, *Bibliografia*, t. 28, wyd. S. Estreicher, Kraków 1930, s. 260; M. Chachaj, *Wykształcenie profesorów Akademii Zamojskiej*, w: *W kregu akademickiego Zamościa*, red. H. Gmiterek, Lublin 1996, s. 138.

¹¹ K. Estreicher, *Bibliografia*, t. 31, wyd. S. Estreicher, Kraków 1936, s. 299. W rzeczywistości Trembiński objął katedrę prawa kanonicznego. Zob.: *Anacephaleosis professorum Academiae Zamoscensis. Wiadomość o profesorach Akademii Zamojskiej*, wyd. J. A. Wadowski, Warszawa 1899–1900, s. 295.

¹² K. Estreicher, *Bibliografia*, t. 20, Kraków 1905, s. 155. Kostkiewicz objął katedrę prawa rzymskiego w Akademii Zamojskiej 24 września 1773 r. Zob.: *Anacephaleosis*, s. 297.

¹³ Zob.: M. Chachaj, *Wykształcenie profesorów*, s. 130.

¹⁴ Por.: M. Dyjakowska, *Rozprawa doktorska Walentego Macieja Teppera z zakresu rzymskiego prawa spadkowego*, „Roczniki Nauk Prawnych” 1999, t. 9, z. 1, s. 5–42; *eadem*, *Prawo rzymskie w Akademii Zamojskiej w XVIII wieku*, Lublin 2000, s. 241–278. Tepper objął katedrę prawa krajowego w Akademii Zamojskiej 6 sierpnia 1778 r. Zob.: *Anacephaleosis*, s. 297.

podstawę uzyskania przez niego doktoratu obojga praw (Tepper zdobył ten stopień dopiero w 1783 r.), skoro na karcie tytułowej wyraźnie określono inny cel odbycia publicznej dysputy: otrzymanie przez autora tez, doktora filozofii (!), stanowiska wykładowcy na wydziale prawa (*pro loco in Facultate Juridica capessendo*)¹⁵.

Trzecim typem były tezy doktorskie. W związku z tym należy jednak wyjaśnić, że zarówno w Krakowie, jak i w tych ośrodkach zagranicznych, w których profesorowie zamojscy zdobywali stopnie naukowe, od kandydata do doktoratu niezatrudnionego na danym uniwersytecie nie wymagano napisania i wydania drukiem osobnych tez. Wystarczyło złożenie odpowiednich egzaminów. Podobnie było i w Akademii Zamojskiej, gdzie magisterium sztuk wyzwolonych i doktorat filozofii (był to jeden stopień naukowy) można było otrzymać (zasady zostały ustalone w 1635 r.) po spełnieniu wymogów formalnych i złożeniu egzaminu ustnego trwającego cztery dni¹⁶.

Odmierna procedura, bardziej rygorystyczna, obowiązywała w Akademii Zamojskiej w XVII w. na wydziale prawa. Ciekawe szczegóły dotyczące tego zagadnienia zawierają zapiski zamojskiego profesora Bazylego Rudomicza. Podał on, że 22 marca 1663 r. rozpoczął pisanie tez przeznaczonych na egzamin decydujący o otrzymaniu przez niego doktoratu obojga praw. W ciągu następnych tygodni Rudomicz studiował różne dzieła, przygotowując się nie tylko do czekającego go egzaminu, lecz także do prowadzenia wykładów. Po upływie miesiąca (21 kwietnia) Rudomicz przygotował *decisiones* (tezy), przeznaczone zarówno na egzamin prywatny, jak i publiczny. Dnia 25 kwietnia złożył prywatny egzamin w obecności dziekana kapituły zamojskiej Andrzeja Kłopotckiego (był zastępcą kanclerza Akademii), kustosa kapituły zamojskiej Wojciecha Gryglickiego i Wojciecha Murzyńskiego, kanonika zamojskiego. Następnego dnia odbyła się uroczysta publiczna promocja¹⁷. Wszyscy trzej egzaminatorzy posiadali doktoraty obojga praw i Rudomicz otrzymał taki sam stopień¹⁸.

¹⁵ Fotografia karty tytułowej dysertacji Teppera w: M. Dyjakowska, *Prawo rzymskie*, s. 314.

¹⁶ J. K. Kochanowski, *Dzieje Akademii*, s. 93–94; H. Gmiterek, *Promocje doktorskie w Akademii Zamojskiej*, w: *W kręgu akademickiego Zamościa*, s. 228; M. Dyjakowska, *Prawo rzymskie*, s. 194–195.

¹⁷ B. Rudomicz, *Efemeris czyli Diariusz prywatny pisany w Zamościu w latach 1656–1672*, cz. 1, oprac. M. L. Klementowski, W. Froch, Lublin 2002, s. 299–303.

¹⁸ W polskim tłumaczeniu *Diariusza* mowa jest o otrzymaniu przez Rudomicza doktoratu z prawa rzymskiego. Kanonik Murzyński także został nazwany doktorem prawa rzymskiego. Porównanie przekładu z łacińskim oryginałem (zob.: Biblioteka Narodowa w Warszawie, rkps BOZ 1547, s. 155–156) wykazało jednak, że tłumacz błędnie przekładał na język polski stosowany przez Rudomicza skrót *I. U. Doctor (doctoratus)* jako doktor (doktorat) prawa rzymskiego, zamiast – obojga praw (*iuris utriusque*). Szerzej o ocenie polskiego przekładu diariusza Rudomicza zob.: M. Chachaj, *O staropolskich rydwanach, franciszkańskich „prezydentach” i innych problemach. Na marginesie polskiego przekładu „Diariusza prywatnego” Bazylego Rudomicza*, „Przegląd Nauk Historycznych” R. 3, 2004, nr 1, s. 192–202.

Informacje Rudomicza upoważniają do stwierdzenia, że uzyskanie doktoratu prawniczego w Akademii Zamojskiej poprzedzone było prywatnym egzaminem i publiczną dysputą. W obu wypadkach kandydat do stopnia przedstawiał do dyskusji rękopiśmienne tezy.

W XVIII w., przed reformą Laskarysa, w Zamościu nadal nie było obowiązku drukowania prawniczych tez doktorskich, a doktoraty obojga praw nadawano po przeprowadzeniu dwudniowych egzaminów¹⁹. Mniejsze wymagania stawiano doktorantom spoza Akademii, nieco surowsze wobec własnych profesorów. Dostrzegł ten problem wspomniany już Jerzy Laskarys i w swoim dekrete reformacyjnym z 1746 r. postulował, aby w Akademii Zamojskiej przy nadawaniu stopni przeprowadzać *tentamen et examen* zarówno w stosunku do własnych profesorów, jak i w odniesieniu do osób niezatrudnionych w Akademii, według wzoru obowiązującego w Akademii Krakowskiej²⁰. Według Marzeny Dyjakowskiej, „termin *tentamen* oznaczał mianowicie egzamin ogólny, obejmujący całość prawa kanonicznego i rzymskiego, natomiast *examen* polegał na rozwinięciu przez doktoranta postawionych mu szczegółowych kwestii prawnych”²¹.

Polecenia Laskarysa nie zmierzały zatem w kierunku wprowadzenia w Akademii Zamojskiej rygorów obowiązujących w Akademii Krakowskiej, gdzie – przykładowo – na wydziale prawa obowiązywała wyjątkowo uciążliwa procedura uzyskania członkostwa w tamtejszym Kolegium Prawników. Osiągnięcie w czasach saskich tego stanowiska stanowiło dla profesora uwieńczenie wieloletniej kariery. Należało jednak przedtem przejść przez wszystkie etapy wypracowanego jeszcze w średniowieczu i powielanego przez stulecia porządku studiów: od bakalaureatu sztuk wyzwolonych, przez magisterium sztuk wyzwolonych (doktorat filozofii), członkostwo w Kolegium Mniejszym, aż do doktoratu z prawa²². Bakalaureat i magisterium sztuk wyzwolonych studenci otrzymywali na podstawie złożonych egzaminów. Wydania dysertacji i odbycia publicznej dysputy wymagano natomiast od starających się o wejście do Kolegium Mniejszego, tzw. extraneów, czyli prowadzących zajęcia na Uniwersytecie doktorów filozofii, niebędących członkami żadnego kolegium, nazwanych przez Jędrzeja Śniadeckiego „profesorami zewnętrznymi”. Pisali oni zbiory tez z filozofii arystotelesowskiej lub ptolemejskiej astronomii (o objętości dwóch kart formatu folio) i publicznie ich bronili²³. W rezultacie sta-

¹⁹ H. Gmiterek, *Promocje doktorskie*, s. 228.

²⁰ J. K. Kochanowski, *Dzieje Akademii*, s. 257–259, 265; M. Dyjakowska, *Prawo rzymskie*, s. 196–197.

²¹ M. H. Dyjakowska, *Promocje doktorskie z obojga praw w Akademii Zamojskiej w XVIII wieku*, w: *Plenitudo legis dilectio. Księga pamiątkowa dedykowana prof. dr. hab. Bronisławowi W. Zubertowi OFM z okazji 65. rocznicy urodzin*, red. A. Dębiński, E. Szczot, Lublin 2000, s. 113–114.

²² E. Rostworowski, *Czasy saskie (1702–1764)*, w: *Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1364–1764*, t. 1, red. K. Lepszy, Kraków 1964, s. 380, 383, 392.

²³ *Ibidem*, s. 380–381, 391–392.

wali się członkami Kolegium Mniejszego. Wreszcie po kilku latach pobytu w Kolegium Mniejszym profesorowie obierający prawniczą karierę akademicką drukowali „kwestie” (o objętości od kilkunastu do kilkudziesięciu stron) dla uzyskania miejsca w Kolegium Jurystów (były to tzw. dysputy *pro loco*). Następnie czekało ich jeszcze napisanie i wydanie drukiem jednej lub dwóch kolejnych „rozpraw” (czyli zbiorów tez) na stopnie licencjata i doktora obojga praw²⁴.

Tak rygorystyczne wymagania – niekiedy nieco łągodzone w stosunku do konkretnych osób – obowiązywały w odniesieniu do profesorów Akademii Krakowskiej. Natomiast żądni tytułów świeccy i duchowni, którzy nigdy na uniwersytetach nie studiowali i nie posiadali stopni naukowych ze sztuk wyzwolonych, otrzymywali doktoraty bez większego wysiłku. W rezultacie nadane im doktoraty obojga praw stawały się zdobięcymi nazwisko – jak to trafnie ujął Emanuel Rostworowski – tytułami, które „nie miały rangi akademickiej”²⁵. Przykładowo, w 1767 r. doktorat obojga praw otrzymał w Akademii Krakowskiej Antoni Onufry Okęcki, późniejszy biskup chełmski, następnie poznański i kanclerz wielki koronny. Okęcki ukończył seminarium księży misjonarzy w Warszawie i nie studiował na żadnym uniwersytecie. Nie posiadał też stopnia naukowego ze sztuk wyzwolonych i oczywiście nie napisał żadnej dysertacji w celu uzyskania doktoratu²⁶.

Zalecenia Laskarysa nie wpłynęły na wprowadzenie obowiązku drukowania tez doktorskich przez profesorów Akademii Zamojskiej. Nic więc dziwnego, że wśród wydanych po 1746 r. druków jedynie dwa mają taki charakter. Chodzi tu o kwestie opublikowane przez profesorów Baltazara Dulewskiego i Klemensa Kantego Podziomkiewicza w 1751 r. Na kartach tytułowych obu publikacji zaznaczono, że miały one być publicznie dyskutowane w celu zdobycia przez ich autorów doktoratów teologii (*pro doctoratu in sacra theologia obtinendo*)²⁷.

W liczbie 98 druków zawierających tezy dyskutowane w Akademii Zamojskiej w XVIII w. znalazło się kilka dotyczących prawa kanonicznego i rzymskiego. Ze zrozumiałych względów wzbudziły one zainteresowanie lubelskich historyków prawa. Jako pierwszy wspominał o nich Marek Kuryłowicz i nazwał je „tezami rozpraw doktorskich”²⁸. Tenże badacz najwięcej uwagi poświęcił zamojskim „te-

²⁴ *Ibidem*, s. 393–394.

²⁵ *Ibidem*, s. 380.

²⁶ H. Dymnicka-Wołoszyńska, *Okęcki Antoni Onufry*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 23, s. 658. Zapewne już w czasie starań o uzyskanie doktoratu w Krakowie nazwisko Okęckiego zostało wpisane do metryki uniwersytetu krakowskiego w semestrze zimowym roku akademickiego 1766/67 wraz z nazwami wszystkich pełnionych przez niego funkcji. Zob.: *Album studiosorum Universitatis Cracoviensis*, t. 5, wyd. C. Lewicki, przy współpracy G. Zatheya, Cracoviae–Wratislaviae 1956, s. 157.

²⁷ K. Estreicher, *Bibliografia*, t. 15, Kraków 1897, s. 365; *ibidem*, t. 24, wyd. S. Estreicher, Kraków 1912, s. 417.

²⁸ Zob.: M. Kuryłowicz, *Prawo rzymskie oraz prawo kanoniczne w programie studiów prawniczych Akademii Zamojskiej*, w: *Akademia Zamojska i jej tradycje*, red. B. Szyszka, Zamość

zom doktorskim” w studium opublikowanym w 1999 r. Nie tylko wymienił ich tytuły (*Decisiones juridico-civiles ex libro I Institutionum Imperialium* – 1774, *Propositiones juridicae ex jure canonico et civili desumptae* – 1778, oraz *Propositiones ex jure canonico et civili desumptae* – 1779)²⁹, lecz także przedrukował pochodzące z 1778 r. *Propositiones juridicae*, stwarzając możliwość zapoznania się z nimi innym badaczom³⁰.

Stopień znajomości prawa rzymskiego w wymienionych zbiorach też zbadała Marzena Dyjakowska. Podrozdział rozprawy dotyczący tej kwestii nosi wprawdzie tytuł: „Tezy z zakresu prawa rzymskiego jako podstawa egzaminu doktorskiego”³¹, ale w jego treści autorka nie zajęła jednoznacznego stanowiska. Postulując prowadzenie dalszych badań, wysunęła przypuszczenie, że:

[...] przynajmniej niektóre z prezentowanych w niniejszej rozprawie zestawów tez czterech wychowanków zamojskiej *Almae Matris* stanowiły podstawę egzaminu na niższe stopnie naukowe, a być może egzaminu doktorskiego z filozofii, nie zaś z obojga praw³².

W konkluzji stwierdziła jednak:

[...] uznanie zachowanych tez jurydycznych za tezy egzaminacyjne dla kandydatów do stopnia doktora obojga praw nie przedstawiają [! – M. Ch.] się jednoznacznie. Z kolei kategoryczne odmówienie tezom takiego charakteru również nie znajduje pełnego oparcia w dostępnym materiale źródłowym³³.

Niejednoznaczne i ostrożne stanowisko zajęte przez Marzenę Dyjakowską – z pewnych względów zrozumiałe – można jednak poddać krytyce, ponieważ wbrew przytoczonym opiniom stan zachowania źródeł umożliwił ustalenie charakteru omawianych tez prawniczych.

Do naszych czasów zachowały się informacje o istnieniu siedmiu druków zawierających tezy dysput z prawa rzymskiego prowadzonych w Akademii Zamojskiej w latach 1771–1782. Wymieniam je w kolejności chronologicznej:

1. 1771 – *Decisiones juridico-civiles ad quatuor libros Institutionum D. Justiniani imperatoris*. [Na końcu druku:] *Defendentur a Gregorio Bielawski et a Gregorio Kostecki theologiae et utriusque juris auditoribus sub assistentia sui profes-*

1994, s. 43; *idem*, *Z badań nad Akademią Zamojską*, w: *Studia z historii państwa, prawa i idei. Prace dedykowane profesorowi Janowi Malarczykowi*, red. A. Korobowicz, H. Olszewski, Lublin 1997, s. 214.

²⁹ M. Kuryłowicz, *Nauczanie prawa w Akademii Zamojskiej w świetle wybranych tekstów źródłowych*, „*Łacina w Polsce*” 1999, z. 7–9, s. 231, 243, 248 przypis 48.

³⁰ *Ibidem*, s. 231–241.

³¹ M. Dyjakowska, *Prawo rzymskie*, s. 205–228.

³² *Ibidem*, s. 228.

³³ *Ibidem*, s. 229.

- soris*. [Zamosci] 1771, w czwórce, 1 arkusz (= 4 karty)³⁴. Opis egzemplarza znany jest tylko z bibliografii.
2. 1774 – *Decisiones juridico-civiles ex libro I Institutionum Imperialium*. [Na końcu:] *Defendentur a Conrado Badowski venatoris Ravensis, notarii castrensis Lublinensis filio, juris civilis et philosophiae auditore in assistentia Andreae Gabrieli Kostkiewicz juris civilis professore...* [Zamosci 1774], w czwórce, kart 4³⁵. Wbrew tytułowi, jak to stwierdziła Marzena Dyjakowska na podstawie analizy egzemplarza zachowanego w Bibliotece Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu, tezy zostały oparte nie tylko na pierwszej, lecz także na drugiej księdze Instytucji Justyniana³⁶. Dysputa miała się odbyć 11 lipca.
 3. 1775 – *Decisiones juridico-civiles ex libro III Institutionum Justiniani*. [Na końcu:] *Defendentur a Conrado Badowski notarii castrensis Lublinensis filio sacrorum canonum, juris civilis et matheseos auditore in assistentia Andreae Gabrielis juris utriusque professoris...*, [Zamosci 1775], w czwórce, 1 arkusz (= 4 karty)³⁷. Opis tego druku jest znany tylko z bibliografii. Wprawdzie w tytule umieszczono informację, że tezy zostały oparte na III księdze Instytucji, ale – podobnie jak diskutowane rok przedtem – musiały zawierać także materiał z pozostałej, niewymienionej z nazwy księgi, w tym wypadku – czwartej.
 4. 1777 – *Theses canonicae et civiles quas quatuor auditores juris utriusque nimirum; Joannes Słonecki, canonicus Camenecensis, Mathaeus Złoba, philosophiae magister, Antonius Kamienski, philosophiae magister, et generosus Krupczyński publice in Collegio Academico Universitatis Zamoscensis Anno Domini 1777 diebus Junii propugnauerunt. Sub assistentia suorum respective professorum, scilicet; M. M. Dominici Rydulski, juris canonici, Andreae Kostkiewicz Institutionum juris civilis, actualium professorum, canonicum Zamoscensium*. [Zamosci 1775], w czwórce, kart 8³⁸. Tezy z prawa rzymskiego oparte na III (nr I–XIX) i IV (nr XX–XXXVIII) księdze Instytucji Justyniana obejmują karty B1–B4.

³⁴ K. Estreicher, *Bibliografia*, t. 15, s. 101.

³⁵ *Ibidem*, t. 20, Kraków 1905, s. 154. W innym miejscu (t. 15, s. 101) K. Estreicher, powołując się na egzemplarz tego druku zachowany w Ossolineum, podał następujący jego opis: *Decisiones juridico civiles ex Libro I. Institutionum Imperialium*, z datą 1777, w czwórce, kart 4. Ponieważ do dzisiaj zachował się egzemplarz w Ossolineum z 1774 r. noszący identyczny tytuł, należy przyjąć, że mamy tu do czynienia z pomyłką Estreichera co do daty wydania, skoro inne elementy opisu (format i liczba kart) są identyczne.

³⁶ M. Dyjakowska, *Prawo rzymskie*, s. 206. Przy okazji warto zauważyć, że Badowski nie był synem „notariusza zamkowego”, lecz pisarza grodzkiego, bo tak należy oddać po polsku łacińskie określenie *notarius castrensis*.

³⁷ K. Estreicher, *Bibliografia*, t. 20, s. 154.

³⁸ Opis na podstawie niewykorzystanego w literaturze prawniczej egzemplarza, zachowanego w Bibliotece Ossolineum, sygn. XVIII-5433-III. Pisownia została zmodernizowana i rozwiązane skróty. Por.: K. Estreicher, *Bibliografia*, t. 28, s. 252.

5. 1778 – *Propositiones juridicae ex jure canonico et civili desumptae*. [Na końcu:] *Defendentur publice in Collegio Studii Universitatis Zamoscensis [...] Ad objecta respondentibus V. Daniele Nyko a[rtium] l[iberalium] et philosophiae baccalaureo et genoroso Valentino Szczęski juris utriusque auditoribus*, [Zamosci 1778], w ósemce, kart 16³⁹. Tezy z prawa rzymskiego (łącznie 60) oparte zostały na I i II księdze Instytucji Justyniana⁴⁰. Dysputa miała się odbyć 16 lipca.
6. 1779 – *Propositiones ex jure canonico et civili desumptae*. [Na końcu:] *Defendentur publice in Collegio Studii Universitatis Zamoscensis [...] Ad objecta respondentibus V. Matthaeo Kosiarski a[rtium] l[iberalium] et philosophiae baccalaureo, et generoso Valentino Szczęski sacrae theologiae et juris utriusque auditoribus*, [Zamosci 1779] w ósemce, kart 16⁴¹. Do dzisiaj zachowały się trzy egzemplarze *Propositiones*. Umieszczone w nich zagadnienia z prawa rzymskiego, jak ustaliła Marzena Dyjakowska, pochodzą z III i IV księgi Instytucji Justyniana⁴². Dysputa była wyznaczona na 21 lipca.
7. 1782 – *Propositiones ex jure canonico et civili desumptae*. [Zamosci 1782]⁴³.

Przedstawione tu podstawowe informacje o siedmiu drukach wydanych w Zamościu i zawierających tezy z prawa rzymskiego pozwalają na krótkie podsumowanie. W 1771 r. przedmiotem dyskusji był wszystkie cztery księgi Instytucji. W 1774 r. publicznie rozważano tezy z I i II, a w 1775 r. – z III [i zapewne z IV] księgi Instytucji, a potem kolejno następujące księgi Instytucji: w 1777 r. – III i IV, w 1778 r. I–II, w 1779 r. zaś – III–IV.

Fakty te należy połączyć z wiadomością zawartą w tytule zachowanego w Bibliotece Narodowej rękopisu, zawierającego tekst wykładów z prawa rzymskiego prowadzonych przez Wawrzyńca Żłobę w Akademii Zamojskiej. Wynika z niej jednoznacznie, że oparty na czterech księgach Instytucji Justyniana kurs prawa rzymskiego trwał w Zamościu dwa lata⁴⁴.

Wiadomo, że Wawrzyniec Żłoba prowadził wykłady z prawa rzymskiego w Akademii Zamojskiej od 25 lutego 1765 do 1766 r. i od 4 stycznia 1769 do 24 września 1773 r., kiedy to objął katedrę procesu kanonicznego⁴⁵. Nie ulega zatem wątpliwości, że to pod jego kierunkiem (*sub assistentia sui professoris*) studenci Bielawski i Kostecki dyskutowali w 1771 r. tezy obejmujące problematykę zawartą we wszystkich czterech księgach Instytucji Justyniana. Ponieważ przedstawione tezy

³⁹ Z egzemplarza znajdującego się w Bibliotece Wojewódzkiej im. Hieronima Łopacińskiego w Lublinie wydał M. Kuryłowicz. Zob.: *idem*, *Nauczanie prawa*, s. 231–241.

⁴⁰ M. Dyjakowska, *Prawo rzymskie*, s. 211–216.

⁴¹ K. Estreicher, *Bibliografia*, t. 20, s. 128; t. 25, wyd. S. Estreicher, Kraków 1913, s. 287.

⁴² M. Dyjakowska, *Prawo rzymskie*, s. 222.

⁴³ Istnienie tego druku odnotował jedynie J. K. Kochanowski, *Dzieje Akademii*, s. LXIV. Nie podał on jednak żadnych szczegółów, dotyczących jego objętości i treści.

⁴⁴ M. Kuryłowicz, *Nauczanie prawa*, s. 220; M. Dyjakowska, *Prawo rzymskie*, s. 131–133.

⁴⁵ *Anacephaleosis*, s. 296–297; por.: M. Dyjakowska, *Prawo rzymskie*, s. 127.

dotyczyły czterech ksiąg Instytucji, można założyć, że stanowiły one podsumowanie dwuletniego kursu prawa rzymskiego. Konsekwentnie zatem trzeba stwierdzić, że taki kurs prawa rzymskiego rozpoczął się w 1769, a zakończył w 1771 r., następne zaś dwulecia wykładowe musiały się odbyć w latach 1771–1773, 1773–1775, 1775–1777, 1777–1779, 1779–1781 i 1781–1783.

Zachowane informacje wskazują, że z wyjątkiem pierwszego druku, zawierającego problematykę aż czterech ksiąg Instytucji, w pozostałych latach dyskutowano na temat dwóch ksiąg Instytucji: w latach parzystych poddawano pod dyskusję w Akademii Zamojskiej tezy prawnicze z zakresu I i II księgi Instytucji Justyniana, w latach zaś nieparzystych – III i IV. Świadczy to o tym, że dwie księgi przerabiano w ciągu pierwszego roku trwania kursu, a dwie następne w trakcie drugiego roku. Równocześnie stanowi to dowód na to, że przypuszczenie o czasie trwania poszczególnych dwuletnich kursów prawa rzymskiego w Akademii można traktować jako pewnik.

Podkreślić należy, że spośród siedmiu zbiorów tez jedynie przy czterech zachowały się daty ich publicznej obrony: trzykrotnie w lipcu i jeden raz w czerwcu. W 1774 r. dysputa odbyła się 11 lipca, w 1777 r. w czerwcu, w 1778 r. zaś 16 lipca, a w 1779 r. 21 lipca. Skoro w latach 1774–1779 wakacje letnie na wydziale prawa rozpoczynały się 13 lipca⁴⁶, to należy przyjąć, że dysputy publiczne z prawa rzymskiego odbywały się na zakończenie zajęć z tego przedmiotu.

Ważnym elementem formalnym analizowanych druków były nazwiska dyskutujących publicznie słuchaczy prawa. Nie występowały one – z jednym wyjątkiem – na karcie tytułowej, ale podawane były na końcu druku po zwyczajowej formule *defendentur*. W 1771 r. bronili tez słuchacze teologii i obojga praw Grzegorz Bielawski oraz Grzegorz Kostecki. W latach 1774–1775 popisywał się znajomością prawa rzymskiego syn łowczego rawskiego i pisarza grodzkiego lubelskiego Konrad Badowski, który w 1774 r. był studentem filozofii i prawa rzymskiego, a w następnym roku – obojga praw i matematyki. Z kolei w 1777 r. tezy z prawa kanonicznego i rzymskiego bronili czterej słuchacze obojga praw: Jan Słonecki, kanonik kamieniecki, Mateusz Żłoba, magister filozofii, Antoni Kamieński, magister filozofii i student Krupczyński. W tym wypadku przyjąć można, że obroną tez z prawa rzymskiego zajęli się jedynie dwaj wymienieni na końcu. W następnym roku dysputę z prawa kanonicznego i rzymskiego odbyli studenci obojga praw: bakałarz sztuk wyzwolonych i filozofii, *venerabilis* Daniel Nyko, oraz Walenty Szczęśli. Ostatnimi znanymi z nazwiska dysputującymi nad tezami z prawa kanonicznego i rzymskiego w Akademii Zamojskiej byli w 1779 r. słuchacze teologii i obojga praw: bakałarz sztuk wyzwolonych i filozofii kleryk Mateusz Kosiarski oraz Walenty Szczęśli.

⁴⁶ J. K. Kochanowski, *Dzieje Akademii*, s. 323 przypis 3.

Grzegorz Kostecki, pochodzący z ziemi przemyskiej, rozpoczął studia na wydziale filozoficznym Akademii Zamojskiej w roku akademickim 1768/69⁴⁷. Liczący zaledwie 11 lat Konrad Badowski został wpisany do metryki zamojskiej do klasy gramatyki w roku akademickim 1768/69⁴⁸, czyli w czasie obrony tez z prawa w 1774 r. miał około 17 lat.

Liczący 25 lat Mateusz Kosiarski zapisał się jako kleryk niższych święceń na studia teologiczne i prawnicze w Zamościu w roku akademickim 1779/80⁴⁹. Pod taką samą datą znajduje się w metryce zamojskiej nazwisko pochodzącego z województwa krakowskiego Walentego Szczęśliwego, który wówczas zapisał się na studia prawnicze i teologiczne⁵⁰.

Z powodu luk w metryce Akademii Zamojskiej brakuje natomiast nazwisk Grzegorza Bielawskiego, Jana Słoneckiego, Mateusza Żłoby, Antoniego Kamieńskiego, Daniela Nyki i nieznanego z imienia Krupczyńskiego.

Porównanie studenckich tez zamojskich z wszystkich dziedzin wiedzy z brionymi tezami na uniwersytetach europejskich od XVI do XVIII w. wskazuje jednoznacznie, że trudno jako autora traktować przedstawiającego publicznie tezy studenta, który występował jedynie jako *respondens*, a profesor jako *praeses*. I to *praeses* był właściwym ich autorem. Dlatego w opisach bibliograficznych tezy są obecnie umieszczane pod nazwiskiem autora-*praesesa*. Niestety, w *Bibliografii polskiej* Karola Estreichera często rządził pod tym względem przypadek, dlatego niektóre tezy można tam odnaleźć pod nazwiskami profesorów, czasem *respondensów*, a niekiedy jeszcze pod pierwszym rzeczownikiem tytułu. Wynika to z faktu, że zasłużony bibliograf chciał udostępnić nowe opisy bibliograficzne druków odnalezionych już po wydrukowaniu tomu zawierającego autorów i ich dorobek na określonej literę alfabetu i dlatego umieszczał je w innych tomach pod nazwiskami dyskutantów, a nie autorów.

Odnosząc te uwagi do sytuacji panującej w Akademii Zamojskiej, należy uznać, że autorem tez z prawa rzymskiego z 1771 r. był Wawrzyniec Żłoba, a pozostałych, z lat 1774–1782, Andrzej Gabriel Kostkiewicz, profesor prawa rzymskiego od 24 września 1773 r. do 1784 r.⁵¹ Wspomniani profesorowie, pod których opieką naukową odbywały się dysputy (*in assistentia, sub assistentia*), w części druków nie są wymieniani z nazwiska, nie byli zatem promotorami⁵², skoro dyskutowane tezy nie były tezami rozpraw doktorskich.

⁴⁷ *Album studentów Akademii Zamojskiej 1595–1781*, oprac. H. Gmiterek, Warszawa 1994, s. 424.

⁴⁸ *Ibidem*, s. 428.

⁴⁹ *Ibidem*, s. 436.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ *Anacephaleosis*, s. 297.

⁵² Por.: M. Dyjakowska, *Prawo rzymskie*, s. 129, 206.

Już Marzena Dyjakowska zauważyła, że spośród studentów biorących udział w publicznych dysputach z prawa rzymskiego jedynie Mateusz Kosiarski zdobył doktorat obojga praw, ale stało się tak dopiero w 1784 r., czyli pięć lat po odbyciu przez niego dysputy. Trudno zatem traktować ją jako pewien etap przygotowawczy do takiej promocji⁵³.

Przedstawione fakty dowodzą, że w Zamościu w XVIII w. nie drukowano prac doktorskich z prawa rzymskiego. Uważane za takie niektóre druki w rzeczywistości były albo tezami studenckim, albo tezami *pro loco*. Dowodzi tego nie tylko brak na karcie tytułowej formuły łacińskiej wskazującej na cel dyskusji (*pro doctoratu*), jaką zazwyczaj na kwestiach doktorskich umieszczano, lecz także sam charakter tez. Bronione bowiem publicznie w Zamościu przez studentów prawa tezy miały stanowić dowód na opanowanie przez nich materiału znajdującego się w poszczególnych księgach Instytucji Justyniana, nie zawierały natomiast rozważań na temat jednej wybranej kwestii, która na innych uniwersytetach była zazwyczaj szczegółowo roztrząsana w celu zdobycia doktoratu. Obowiązująca w Zamościu procedura przy nadawaniu stopni doktorskich nie stawiała kandydatom do doktoratu wymagań napisania rozprawy, wystarczyło złożyć odpowiednie egzaminy. W końcu trzeba zastrzec, że w Zamościu można było zdobyć jedynie doktorat obojga praw, a nie było osobnych stopni z prawa kanonicznego albo rzymskiego. W świetle ówczesnej praktyki szkolnej za autorów studenckich tez należy uznać profesorów prawa rzymskiego: Wawrzyńca Żłobę i Andrzeja Gabriela Kostkiewicza.

MARIAN CHACHAJ

WERE THE PHD THESES PUBLISHED IN ZAMOŚĆ IN THE 18TH CENTURY?

SUMMARY

Attempting to find an answer to the above-mentioned question the author presents different kinds of PhD theses (the so-called students' thesis, *pro loco* thesis and PhD thesis) which were published and debated at Zamość Academy from 1603 until 1784. The author also discusses procedures of awarding academic degrees at Zamość Academy, primarily in the field of the law studies, while pointing out that there was no requirement to publish any thesis in a printed form at that time. Eventually, the author presents bibliographic records of seven printed works on Roman law from the period 1771–1782. So far three of the seven publications have been incorrectly classified as PhD theses. However, their content and the exact dates when they were presented and debated as well as the lack of the Latin formula

⁵³ *Ibidem*, s. 226–228.

pro doctoratu indicate that the publications do not include any PhD thesis but only thesis presented and debated by students usually in July at the end of the courses on Roman law. The theses discussed at the end of two-year course were based on all four books of the *Justinian Code* whereas the theses recapitulating one-year course discussed only 1st and 2nd or 3rd and 4th books of the *Justinian Code*.